

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

НАУКОВІ ПРАЦІ

КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО
НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ ІВАНА ОГІЄНКА

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

Том 44

Кам'янець-Подільський
2024

H16

Свідцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації:
Ідентифікатор медіа R30-02190 (рішення № 132 Національної ради України
з питань телебачення і радіомовлення від 18.01.2024 р.)

Рекомендовано до друку вченою радою Кам'янець-Подільського національного
університету імені Івана Огієнка (протокол № 8 від 26 вересня 2024 р.)

Видання індексується наукометричними базами: **Index Copernicus, OUCI, Google Scholar**

Рецензенти:

І. Довжук – доктор історичних наук, професор, професор кафедри соціальних комунікацій, документознавства та інформаційної діяльності Університету Григорія Сковороди в Переяславі;

А. Кліш – доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії України, археології та спеціальних галузей історичних наук Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка

Редакційна колегія тому:

В. Магась, доктор історичних наук, доцент (*головний редактор*); **В. Смолій**, академік НАН України, доктор історичних наук, професор; **І. Боровець**, кандидат історичних наук, доцент; **Д. Ващук**, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник; **А. Глушковецький**, кандидат історичних наук, доцент; **О. Головки**, доктор історичних наук, професор; **М. Гутька**, доктор філософії (м. Ружомберок, Словаччина); **В. Дубінський**, кандидат історичних наук, доцент (*заступник відповідального редактора*); **О. Дяченко**, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник; **О. Завальнюк**, доктор історичних наук, професор; **М. Кметь**, доктор філософії, доцент (м. Банська Бистриця, Словаччина); **І. Коляда**, доктор історичних наук, професор; **О. Комарніцький**, доктор історичних наук, професор (*відповідальний секретар*); **С. Копилов**, доктор історичних наук, професор (*заступник відповідального редактора*); **М. Кругляк**, кандидат історичних наук, доцент; **Д. Кудінов**, доктор історичних наук, доцент; **В. Лозовий**, доктор історичних наук, професор; **О. Мельничук**, доктор історичних наук, професор; **В. Михайловський**, доктор історичних наук, професор; **П. Олексак**, доктор філософії, доцент (м. Ружомберок, Словаччина); **Р. Петраускас**, доктор історичних наук, професор (м. Вільнюс, Литовська Республіка); **О. Рябченко**, доктор історичних наук, професор; **І. Собковяк-Табака**, доктор габілітований, професор (м. Познань, Республіка Польща); **В. Степанков**, доктор історичних наук, професор (*відповідальний редактор*); **О. Федьков**, доктор історичних наук, професор; **А. Філіпюк**, доктор історичних наук, професор.

Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: історичні науки. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2024. Т. 44. 296 с.

Адреса редакційної колегії: *історичний факультет, Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, вул. Татарська, 14, м. Кам'янець-Подільський, 32301*

Наказом Міністерства освіти і науки України збірник включено до КАТЕГОРІЇ «Б» переліку наукових фахових видань України у галузі «ІСТОРИЧНІ НАУКИ» (Наказ МОН України № 409 від 17.03.2020 р.).

Усі електронні версії статей збірника оприлюднюються на офіційній сторінці видання: <http://sp-history.kpnu.edu.ua/uk/>

Ministry of Education and Science of Ukraine
Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University

SCIENTIFIC PAPERS

**OF THE KAMIANETS-PODILSKYI
IVAN OHIIENKO NATIONAL UNIVERSITY**

HISTORY

Volume 44

Kamianets-Podilskyi
2024

The publication is indexed by scientometric databases: **Index Copernicus, OUCI, Google Scholar**

Reviewers:

I. Dovzhuk – Doctor of Historical Sciences, Professor, Professor of the Department of Social Communications, Documentation and Information activity, Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav;

A. Klish – Doctor of Historical Sciences, Professor, Professor of the Department of History of Ukraine, Archeology and Special Branches of Historical Science, Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University

Editorial college:

V. Mahas, Doctor of Historical Sciences, Associate Professor (*Editor in Chief*); **V. Smoliy**, academician NAS of Ukraine, Doctor of Historical Sciences, Professor; **I. Borovets**, Candidate of Historical Sciences, Associate Professor; **D. Vashchuk**, Candidate of Historical Sciences, Senior Research Fellow; **A. Hlushkovetskyi**, Candidate of Historical Sciences, Associate Professor; **O. Holovko**, Doctor of Historical Sciences, Professor; **M. Hutka**, Doctor of Philosophy (Ruzomberok, Slovakia); **V. Dubinskyi**, Candidate of Historical Sciences, Associate Professor (*deputy editor-in-chief*); **A. Diachenko**, Candidate of Historical Sciences, Research Fellow; **O. Zavalniuk**, Doctor of Historical Sciences, Professor; **M. Kmet**, Doctor of Philosophy, Associate Professor (Banska Bystrica, Slovakia); **I. Koliada**, Doctor of Historical Sciences, Professor; **O. Komarnitskyi**, Doctor of Historical Sciences, Professor (*assistant editor*); **S. Kopylov**, Doctor of Historical Sciences, Professor (*deputy editor-in-chief*); **M. Krugliak**, Candidate of Historical Sciences, Associate Professor; **D. Kudinov**, Doctor of Historical Sciences, Associate Professor; **V. Lozovyi**, Doctor of Historical Sciences, Professor; **O. Melnychuk**, Doctor of Historical Sciences, Professor; **V. Mykhaylovskiy**, Doctor of Historical Sciences, Professor; **P. Olexak**, Doctor of Philosophy, Associate Professor (Ruzomberok, Slovakia); **R. Petrauskas**, Doctor of Historical Sciences, Professor (Vilnius, Lithuania); **O. Ryabchenko**, Doctor of Historical Sciences, Professor; **I. Sobkoviak-Tabaka**, Dr hab, Professor (Poznan, Poland); **V. Stepankov**, Doctor of Historical Sciences, Professor (*editor-in-chief*); **O. Fedkov**, Doctor of Historical Sciences, Professor; **A. Filiniuk**, Doctor of Historical Sciences, Professor.

Scientific Papers of the Kamianets-Podilskyi Ivan Ohiienko National University. History. Kamianets-Podilskyi: Kamianets-Podilskyi Ivan Ohiienko National University, 2024. Vol. 44. 296 p.

Address of editorial board: *The Faculty of History, Kamianets-Podilskyi Ivan Ohiienko National University, 14, Tatars'ka Street, Kamianets-Podilskyi, 32301*

Web-site: <http://sp-history.kpnu.edu.ua/uk/>

ЗМІСТ

МЕТОДОЛОГІЯ ІСТОРІЇ, ІСТОРІОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

Вікторія Барабаш, Людмила Глебова, Василь Орлик. ФОНД ЄЛИСАВЕТГРАДСЬКОГО РЕАЛЬНОГО УЧИЛИЩА В ДЕРЖАВНОМУ АРХІВІ КІРОВОГРАДСЬКОЇ ОБЛАСТІ: ІСТОРІЯ, СКЛАД ТА СТРУКТУРА.....	9
Сергій Копилов, Дмитро Бабюк. КІНЕМАТОГРАФ У КАМ'ЯНЦІ-ПОДІЛЬСЬКОМУ (1897-1918 рр.): ПОЯВА ТА ЕТАПИ РОЗВИТКУ	25
Андрій Петраш. CRITIQUE OF THE OCCULT ON THE PAGES OF THE JESUIT MAGAZINE «PRZEGLĄD POWSZECHNY» (1884-1939)	39
Катерина Біла. РЕГІОНАЛЬНА ПРЕСА ЯК ДЖЕРЕЛО РОСІЙСЬКОЇ ВОЄННОЇ ПРОПАГАНДИ НА ПРАВОБЕРЕЖЖІ УКРАЇНИ В РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ	52
Анатолій Глушковецький, Ілля Осадчий. ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНІ ОРГАНІЗАЦІЇ В НАДДНІПРЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ НА ПОЧАТКУ ХХ ст. У ПРАЦЯХ СКОТТА ДЖ. СЕРЕГНІ	66
Володимир Дубінський, Олександр Юга. PERSONALITY OF JAPANESE PRIME MINISTER JUNICHIRO KOIZUMI IN MODERN HISTORIOGRAPHY	80

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

Олександр Бондаренко, Микола Тупчієнко. БЛИЗЬКОСХІДНІ ТА ГРЕЦЬКІ МІФОЛОГІЧНІ ВИТОКИ РОЗУМІННЯ ОБРАЗУ ДАВНЬОРУСЬКОГО СВАРОГА	89
Галина Стародубець. РЕМІСНИЧІ КОРПОРАЦІЇ МІСТ ЗАХІДНОЇ ЄВРОПИ В ХІ-ХІV ст.	98
Ярослав Лисейко. ШЛЯХЕТСЬКА РОДИНА ПОБІДИНСЬКИХ ГЕРБА ГРИФ У СЯНОЦЬКІЙ ЗЕМЛІ В ХV ст.	109
Юлія Магась-Демидас. НА ШЛЯХУ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ СОЛІДАРНОСТІ: ПЕРШИЙ ТА ДРУГИЙ З'ЇЗДИ ТОРГОВЕЛЬНО-ПРОМИСЛОВИХ СЛУЖБОВЦІВ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ НАПРИКІНЦІ ХІХ ст.	121

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

Сергій Сидорук, Валерій Шеретюк. ЕТАПИ НИЩЕННЯ ЕТНІЧНОЇ САМОБУТНОСТІ УКРАЇНЦІВ У ПРОЦЕСІ МОБІЛІЗАЦІЇ ДО РОСІЙСЬКОГО ВІЙСЬКА ЗА РЕКРУТСЬКОЮ СИСТЕМОЮ НАБОРУ.....	135
Олена Ганусин. СУСПІЛЬНИЙ СТАТУС УКРАЇНСЬКОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ ГАЛИЧИНИ НАПРИКІНЦІ ХІХ ст.	146
Олександр Федьков, Антон Гаук. СВІТОГЛЯД, МЕНТАЛЬНІСТЬ І ПОБАЖАННЯ УМАНСЬКИХ СЕЛЯН НАПЕРЕДОДНІ НОВОГО, 1906 РОКУ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ НАРАДИ ЦЕНТРАЛЬНОГО ГУБЕРНСЬКОГО КОМПІТЕТУ В М. КИЄВІ 21 ГРУДНЯ 1905 р.)	156
Андрій Чуткий. СТУДЕНТИ-ЄВРЕЇ КИЇВСЬКОГО КОМЕРЦІЙНОГО ІНСТИТУТУ: ПІД ПРИЦІЛОМ ІМПЕРСЬКОЇ ВЛАДИ	171
Олександр Войтович. ІНСТИТУТ ПРОФЕСОРСЬКИХ СТИПЕНДІАТІВ ЯК ФОРМА ПІДГОТОВКИ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНИХ КАДРІВ В УНІВЕРСИТЕТАХ УКРАЇНИ У 1917-1920 рр.	197
Ангеліна Буланова. ОСОБЛИВОСТІ СЕЛЯНСЬКОГО ПОВСТАНСЬКОГО РУХУ 1918-1921 рр. у ВЕРХНЬОДНІПРОВСЬКОМУ ПОВІТІ КАТЕРИНОСЛАВЩИНИ	218
Володимир Яцишин. ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТОК ГРОШОВОЇ СИСТЕМИ В ПЕРІОД УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНО-ДЕМОКРАТИЧНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917-1921 рр.: ПИТАННЯ ТЕРМІНОЛОГІЇ ТА ШЛЯХИ ЇЇ РОЗВ'ЯЗАННЯ.....	231
Василь Банах. РАДЯНСЬКА ТА НАЦИСТСЬКА МУЗЕЙНА ПРОПАГАНДА НА ПРИКЛАДІ ОКУПОВАНОГО ЛЬВОВА ТА КИЄВА (1939-1942 рр.).....	245
Марина Михайлюк. ЄВРЕЇ-ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНІ В НАЦИСТСЬКИХ ТАБОРАХ ОКУПОВАНОЇ УКРАЇНИ (1941-1944 рр.): ВІД СЕГРЕГАЦІЇ ДО ЗНИЩЕННЯ	256
Віктор Крупина. ЕВОЛЮЦІЯ СИСТЕМИ ПІЛЬГ І ПРИВІЛЕЇВ УКРАЇНСЬКОЇ НОМЕНКЛАТУРИ (1985-1991 рр.).....	279

РЕЦЕНЗІЯ

Олександр Комарніцький. Чуткий А. НАРИСИ З ЕКОНОМІЧНОЇ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ (КІНЕЦЬ ХVІІІ – ПОЧАТОК ХХ СТ.): НА ШЛЯХУ ДО ДРУГОГО УТВЕРДЖЕННЯ КАПІТАЛІЗМУ. Ніжин: Видавець Лисенко М. М., 2024. 616 с.	291
--	-----

CONTENTS

METHODOLOGY OF HISTORY, HISTORIOGRAPHY AND SOURCING

Viktoriiia Barabash, Liudmyla Gliel'bova, Vasyl Orlyk. HISTORY, COMPOSITION AND STRUCTURE OF THE FOUNDATION OF ELIZABETHGRAD REAL SCHOOL IN THE STATE ARCHIVE OF KIROVOGRAD REGION.....	9
Sergiy Kopylov, Dmytro Babyuk. CINEMATOGRAPHY IN KAMYANETS-PODILSKYI (1897-1918): EMERGENCE AND STEPS OF DEVELOPMENT	25
Andrii Petrash. CRITIQUE OF THE OCCULT ON THE PAGES OF THE JESUIT MAGAZINE «PRZEGLĄD POWSZECHNY» (1884-1939)	39
Kateryna Bila. REGIONAL MEDIA AS A SOURCE OF RUSSIAN MILITARY PROPAGANDA IN UKRAINE IN TIMES OF THE WORLD WAR I.....	52
Anatolii Hlushkovetskyi, Illia Osadchyi. CIVIC-POLITICAL ORGANIZATIONS IN LEFT-BANK UKRAINE AT THE BEGINNING OF THE 20th CENTURY IN THE WORKS OF SCOTT J. SEREGNI.....	66
Volodymyr Dubinsky, Oleksandr Yuha. PERSONALITY OF JAPANESE PRIME MINISTER JUNICHIRO KOIZUMI IN MODERN HISTORIOGRAPHY.....	80

WORLD HISTORY

Oleksandr Bondarenko, Mykola Tupchienko. THE MIDDLE EASTERN AND GREEK MYTHOLOGICAL ORIGINS OF UNDERSTANDING THE IMAGE OF THE OLD RUSSIAN SWAROG.....	89
Galyna Starodubets. CRAFT CORPORATIONS IN WESTERN EUROPE IN THE XI-XIII CENTURIES.....	98
Yaroslav Lyseyko. THE NOBLE FAMILY OF POBIDYNSKI OF THE GRYF COAT OF ARMS IN THE SANOK LAND IN THE 15th CENTURY	109
Yuliia Mahas-Demydas. TOWARDS PROFESSIONAL SOLIDARITY: THE FIRST AND SECOND CONGRESSES OF COMMERCIAL AND INDUSTRIAL EMPLOYEES IN THE LATE 19th CENTURY	121

HISTORY OF UKRAINE

Sergiy Sydoruk, Valerii Sheretiuk. STAGES OF THE DESTRUCTION OF THE ETHNIC IDENTITY OF UKRAINIANS IN THE PROCESS OF MOBILIZATION INTO THE RUSSIAN ARMY UNDER THE RECRUITMENT SYSTEM.....	135
Olena Hanusyn. THE SOCIAL STATUS OF THE UKRAINIAN INTELLIGENTSIA OF GALICIA AT THE END OF THE 19th CENTURY	146
Oleksandr Fedkov, Anton Hauk. WORLDVIEW, MENTALITY AND ASPIRATIONS OF UMAN PEASANTS ON THE EVE OF THE NEW YEAR, 1906 (BASED ON THE MATERIALS OF THE CENTRAL PROVINCIAL COMMITTEE MEETING IN KYIV ON DECEMBER 21, 1905)	156
Andrii Chutkyi. JEWISH STUDENTS OF THE KYIV COMMERCIAL INSTITUTE: UNDER THE SCRUTINY OF THE IMPERIAL AUTHORITIES	171
Oleksandr Voitovych. THE INSTITUTE OF PROFESSORIAL SCHOLARS AS A FORM OF TRAINING ACADEMIC AND PEDAGOGICAL STAFF IN UKRAINIAN UNIVERSITIES IN 1917–1920	197
Anhelina Bulanova. THE FEATURES OF THE PEASANT INSURGENCY MOVEMENT OF 1918-1921 IN THE VERKHNODNIPROVSK COUNTY OF THE KATERYNOSLAV REGION	218
Volodymyr Yashchyshyn. FORMATION AND DEVELOPMENT OF THE MONETARY SYSTEM DURING THE UKRAINIAN NATIONAL DEMOCRATIC REVOLUTION OF 1917-1921: TERMINOLOGY AND WAYS TO ITS SOLUTION	231
Vasyl Banakh. SOVIET AND NAZI MUSEUM PROPAGANDA USING THE EXAMPLES OF OCCUPIED LVIV AND KYIV (1939-1942).....	245
Maryna Mykhailiuk. JEWS-PRISONERS OF WAR IN NAZI CAMPS OF OCCUPIED UKRAINE (1941-1944): FROM SEGREGATION TO DESTRUCTION.....	256
Viktor Krupyna. EVOLUTION OF THE SYSTEM OF BENEFITS AND PRIVILEGES OF UKRAINIAN NOMENCLATURE (1985-1991).....	279

REVIEWS

Oleksandr Komarnitskyi. Chutkyi A. ESSAYS ON THE ECONOMIC HISTORY OF UKRAINE (LATE 18th – EARLY 20th CENTURIES): ON THE WAY TO THE SECOND ESTABLISHMENT OF CAPITALISM. Nizhyn: Publisher Lysenko M. M., 2024. 616 p.....	291
---	-----

ІСТОРИЯ УКРАЇНИ

DOI 10.32626/2309-2254.2024-44.135-145

УДК 94(470+571)«1794/1874»:355.211(=161.2)

СИДОРУК Сергій – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії України Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, вул. Татарська, 14, м. Кам'янець-Подільський, індекс 32301, Україна (s_sydoruk@ukr.net)

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-3055-3277>

Researcher ID HZI-9032-2023

SYDORUK Sergiy – Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of History of Ukraine, Kamianets-Podilskiy Ivan Ohienko National University, 14 Tatars'ka Street, Kamianets-Podilskiy, index 32301, Ukraine (s_sydoruk@ukr.net)

ШЕРЕТЮК Валерій – кандидат історичних наук, доцент, професор кафедри історії України Рівненського державного гуманітарного університету, вул. Пластова, 31, м. Рівне, індекс 33028, Україна (v.sheretiuk@ukr.net)

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-3280-7744>

SHERETIUK Valerii – Candidate of Historical Sciences, Associate Professor of the Department of History of Ukraine, Rivne State Humanitarian University, 31 Plastova Street, Rivne, index 33028, Ukraine (v.sheretiuk@ukr.net)

Бібліографічний опис статті: Сидорук, С., Шеретюк, В. (2024). Етапи нищення етнічної самобутності українців у процесі мобілізації до російського війська за рекрутською системою набору. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: історичні науки*, (44), 135–145.

ЕТАПИ НИЩЕННЯ ЕТНІЧНОЇ САМОБУТНОСТІ УКРАЇНЦІВ У ПРОЦЕСІ МОБІЛІЗАЦІЇ ДО РОСІЙСЬКОГО ВІЙСЬКА ЗА РЕКРУТСЬКОЮ СИСТЕМОЮ НАБОРУ

Анотація. Наприкінці XVIII і впродовж XIX століття російська армія в Україні стала потужним засобом асиміляції її населення. Значний російськомовний військовий контингент сприяв розповсюдженню російської мови у середовищі сільських та міських жителів. Однак найбільш дієвим засобом асиміляції виявилось рекрутська повинність,

що була поширена на українське населення у 90-х роках XVIII століття. Вона виявилася найважчою з усіх державних повинностей оскільки завжди забирала з українських родин батьків, синів та братів. А сам спосіб набору до війська нагадував захоплення татарами ясиру, коли людей зв'язували та гнали в неволю. **Метою статті** є виокремлення та аналіз чинників, які зумовлювали втрату українцями етнічної самообутності і мали асимілятивний вплив на них під час рекрутських наборів. **Методологічну основу дослідження** склали принципи історизму, об'єктивності та науковості. Їх реалізація доповнена, методами історико-психологічної реконструкції, аналізу даних, а також когнітивним та історико-аналітичним. **Наукова новизна** публікації визначається постановкою проблеми та виокремлення окремих етапів руйнування самосвідомості та етнічної самообутності українців у рекрутських присутствіях. **Висновки.** Саме з московською неволею асоціювалася служба в армії. Тому напередодні та під час рекрутських наборів у суспільстві панували тривожність, страх та напруга. Ще більше вони примножувалися, коли молоді люди опинялися у рекрутському присутстві, де під час медичного огляду, який для українців був ганебним та принизливим, формувалося почуття приреченості. Рекрутів, які ще в рекрутському присутстві перебували у такому психологічному стані, командири змушували відмовитись від усього, що пов'язувало їх із попереднім життям, робило українцями, і натомість приймати нові, потрібні імперії, цінності.

Ключові слова: українці, етнічна самообутність, армія, рекрутське присутствіє, нівелювання особистості.

STAGES OF THE DESTRUCTION OF THE ETHNIC IDENTITY OF UKRAINIANS IN THE PROCESS OF MOBILIZATION INTO THE RUSSIAN ARMY UNDER THE RECRUITMENT SYSTEM

Annotation. At the end of the eighteenth and throughout the nineteenth century, the Russian army in Ukraine became a powerful means of assimilating its population. A significant Russian-speaking military contingent contributed to the spread of the Russian language among rural and urban residents. However, the most effective means of assimilation was the recruitment duty that was introduced to the Ukrainian population in the 90s of the eighteenth century. It turned out to be the most difficult of all state duties because it forever took fathers, sons, and brothers away from Ukrainian families. And the method of recruitment was reminiscent of the Tatars' seizure of the yasyr, when people were tied up and driven into captivity. **The purpose of the article** is to identify and analyze the factors that caused Ukrainians to lose their ethnic identity and had an assimilative effect on them during recruitment. **The methodological basis of the study** is based on the principles of historicism, objectivity, and scientificity. Their implementation is complemented by the methods of historical and psychological reconstruction, data analysis, as well as cognitive and historical and analytical methods. **The scientific novelty** of the publication is determined by the problem statement and the identification of individual stages of the destruction of the self-awareness and ethnic identity of Ukrainians in recruiting stations. **Conclusions.** It was with Moscow's captivity that service in the army was associated. That is why anxiety, fear, and tension prevailed in society before and during recruitment. They multiplied even more when young people found themselves in the presence of recruiters, where a sense of doom was formed during the medical examination, which was shameful and humiliating for Ukrainians. Recruits who were still in this psychological state in the recruiting office were forced

by their commanders to abandon everything that connected them to their previous life and made them Ukrainians, and instead to accept new values that the empire needed.

Key words: Ukrainians, ethnic identity, army, recruitment, leveling of personality

Постановка проблеми. Наприкінці XVIII ст. російська армія прибрала до рук більшість українських земель і встановила з допомогою чисельної армії свої імперські порядки, зокрема й державні повинності. Найважчою з них для українців була рекрутська повинність, що виявилася не тільки способом комплектування царської армії, а й дієвим чинником асиміляції українського народу. Асимілятивний вплив армії на українське суспільство XIX століття мав дуже багато аспектів: від зменшення кількості українського населення в результаті рекрутських наборів, до зміни етносоціальної структури суспільства через формування у ньому чисельної військової верстви, яка складалася із представників різних народів Російської імперії що осідали після служби в Україні та українців, які за тривалий час військової служби втратили свою національну ідентичність. Процес її нищення розпочинався вже на початку шляху майбутнього рекрута до війська, в рекрутському присутствії.

Аналіз джерел та останні дослідження. Проблема функціонування рекрутської повинності на теренах України знайшла своє висвітлення переважно у працях українських істориків. Різні аспекти впливу російської армії на життя українського суспільства відображені у працях В. Шандри (Шандра, 2005), М. Бармака (Бармак, Луговий, Мацко, 2019), В. Бережинського (Бережинський, 2004), А. Скрипника (Скрипник, 2016), Н. Мацко (Бармак, Луговий, Мацко, 2019; Мацко, 2012), І. Ковтуна (Ковтун, 2015). А погляд на імперську армію як на потужний асимілятивний чинник українців помітно у працях А. Філінюка (Філінюк, 2010; Філінюк, Сидорук, 2017), та одного із авторів цього дослідження (Сидорук, 2007, Сидорук, 2009; Сидорук, 2010; Філінюк, Сидорук, 2017).

Метою статті є аналіз чинників, які мали асимілятивний вплив на українців під час рекрутських наборів, зокрема перед їх оголошенням та безпосередньо в ході набору та у рекрутському присутствії.

Виклад основного матеріалу. Перший вплив на підсвідомість людини рекрутська повинність здійснювала лишень своїм існуванням, тримаючи постійно в напрузі та страху як окремих чоловіків що могли стати рекрутами, так і їх родичів та близьких людей, які разом складали вже цілу громаду села, містечка, або ж міста. А з появою інформації про наближення рекрутського набору, або уже його оголошення, ця напруга відчувалася майже фізично. Про це дуже красномовно засвідчує фольклор, а особливо, спогади сучасників і навіть учасників подій.

Розповідаючи, як у одній із сільських громад Київської губернії відбувався рекрутський набір (1863 р.), очевидець і учасник тих подій розповідає, що для того, щоб привести до рекрутського присутствія бодай одного рекру-

та, сільський староста з помічниками ловили у селі та зв'язували близько десятка молодих чоловіків. Під супровід плачів та голосінь їх матерів, дружин, родичів, їх закривали в одній із сільських хат, а вже потім спільно, усією громадою приймалося рішення, кому з них йти «лобовим», тобто, в першу чергу, а кому – «на підставу», якщо лікарі «забракують» «лобового» (Познанский, 1889, с. 229–231). Потім і «лобового», і «підставного» заковували у колодки, щоб не втекли, а решту – розв'язували і відпускали по домівках. Описуючи психологічний стан учасників цього дійства, оповідач пише: «всі ми почували себе пригніченими, придушеними, ніби винними в здійсненні якогось злочину» (Познанский, 1889, с. 229–231).

Сучасники вказували що часто молоді чоловіки, які усвідомили і змирилися з долею рекрута вдавалися до надмірного споживання алкоголю, очікуючи рекрутського набору. Примітно, що часто рідні, сусіди, громада ставилися до цього з розумінням. Інколи в громадах для чоловіків, яких уже визначили в рекрути і готували до відправки у прийом (рекрутське присутствіє), передбачали спеціально кошти на шинок, у якому бранці намагалися втамувати алкоголем свої тривоги.

Документальним засвідченням зростання соціальної напруги в суспільстві перед рекрутськими наборами є численні архівні справи про втечі селян від поміщиків. Вочевидь причини таких втеч можуть бути дуже різними. Але зміст багатьох із них відкриває цікаві деталі. Виявляється більшість втеч припадає на чоловіків віком від 20 до 35 років. Чоловіків саме такого вікового діапазону, відповідно до рекрутського законодавства, брали на службу до війська. Саме тому серед утікачів були здебільшого молоді чоловіки. А самі втечі відбувалися переважно у час від закінчення збору врожаю та сезону осінньо-польових робіт до початку грудня, коли, зазвичай, оголошувалися рекрутські набори.

Втеча вимагала від чоловіків покинути все рідне і близьке серцю: рідну домівку, батьків, братів, сестер, наречених, дружин та дітей. Наважитись на такий вчинок було не просто. Але реалії рекрутського набору не залишали сумнівів, оскільки, потрапивши до війська, все одно довелось б їх залишити. А одружені чоловіки, які мали дітей добре розуміли що тепер і їх нащадкам випадає доля солдата, але ще важча. Солдатських синів до досягнення 20-річного віку забирали до кантоністських шкіл, де вже з малих років починалося військова муштра, а з 20 років починався термін реальної військової служби, яка з моменту запровадження кантоністських шкіл і до відміни рекрутської повинності тривала від 25 до 15-10 років.

Однак втеча чоловіка, в якого були діти, була прямою загрозою для них, скільки вони залишалися без годувальника якщо це були дівчатка і одразу ж передавалися до кантоністських шкіл, якщо це були хлопчики. Тому чоловіки шукали інших способів уникнути "царської послуги", як тоді у народі називали службу в царській армії. справи про втечі із селянських та міщанських громад перед рекрутськими наборами тільки дотично вказують на справжнє їх причини, а справи про самоскалічення, які, до речі, переважають кількісно

кому дозволяють сформувані доволі однозначні висновки. У їх документах аргументовано причиною самоскалічень називається бажання уникнути набору до війська. Відповідно до рекрутських статутів та інших документів, що регламентували вимоги до фізичного та психічного здоров'я новобранців, існував цілий перелік фізичних вад, з якими до армії не брали. Тому потенційні новобранці зумисне завдавали собі каліцтв, аби забезпечити себе та свої сім'ї від солдатчини. Страх перед «московською службою» змушував завдати собі каліцтв, з якими доводилося потім жити усе життя.

То ж перший етап, що запускав процес відмови від звичного для молодого українця життя, готовність жертвувати ним через страх, або ж небажання коритися жорстким армійським порядкам, наставав ще з моменту появи інформації, часто чуток, про підготовку до рекрутського набору. Зростання тривоги серед населення у зв'язку з підготовкою, або початком рекрутського набору призводило до різних проявів девіації в суспільному житті, найчастішими проявами якої ставали втечі та самоскалічення.

Однак і самоскалічення, здебільшого, не було панацеєю від служби. Якщо у рекрутському присутстві під час медичного огляду виникали підозри про самоскалічення з метою уникнення військової служби, прийомщики, керуючись відповідними приписами, могли віддати такого чоловіка у нестройові підрозділи, в залежності від видів робіт які той міг виконувати зі своїми набутими вадами. Найчастіше таких новобранців зараховували погоничами тварин, або на посади що вимагали якихось спеціальних, наприклад ремісничих навичок.

Водночас варто розглянути саму процедуру медичного огляду, яка була справжньою наругою над внутрішнім світом і свідомістю молодих українців, що виховувались у християнській моралі та шані до її етичних норм. Молодого хлопця, або ж чоловіка змушували прилюдно повністю роздягнутися перед повною залогою чужих людей, які спостерігали за процесом прийому рекрутів. При цьому для чиновників присутствія він не був окремою людиною, особистістю, хіба що умовою людською одиницею яка буде прийнята, або забракована. Його тіло оглядали на предмет наявності явних ознак хвороб, або ж фізичних вад з якими служба в армії була б неможлива, при цьому здавач навіть за наявності таких вад намагався їх заперечувати і переконати чиновників рекрутського присутствія прийняти представленого рекрута. Все це нагадувало торг на ринку за робочу худобу, коли продавець намагався будь що продати свій товар. Про психологічний стан представлених до огляду людей в цей ніхто не думав. Навіть завершувалося це дійство подібно тавруванню худоби. Визнаному придатним до військової служби, по команді «лоб» цирульник, який був у штаті присутствія, зривав пасмо волосся на чолі, позначаючи таким чином прийнятого рекрута. Тим же, кого «забракували» зривали волосся на потилиці, що однаково було принизливо.

За таких обставин, під час медичного огляду, повністю ламалося почуття власної гідності, нівелювалося усвідомлення себе людиною. Молоді люди

опинялися в лімінальному стані, що сучасними психологами трактується як «ідентифікаційна невизначеність» (Кучеренко, 2023, с. 100), коли людина усвідомлює що звичне для неї життя уже позаду і до нього не повернешся, а нове – невідоме і страхітливе.

Власне на етапі проходження огляду у рекрутському присутствії відбувалося нівелювання особистості, втрата зв'язків зі світом, який для новобранця був цілком звичним та зрозумілим, усього того що робило його особистістю, конкретною людиною у родині та громаді з певною соціальною роллю. Після зарахування на службу, одразу у рекрутському присутствії такий новобранець отримував нову роль у новому військовому соціальному стані.

Рекрутська повинність наприкінці XVIII ст. функціонувала на основі «Генерального установлення» 1766 р. (О сборе, 1799, с. 997–1015). Саме її положеннями окреслювалися повноваження та діяльність місцевих чиновників, зокрема й медичних працівників під час огляду представлених до прийому кандидатів у рекрути. Окремі пункти «Генерального установлення» слугували лікарям інструкцією щодо подальших дій у разі виникнення сумнівів щодо справжності симптомів тих чи інших хвороб, які не дозволяли хворого брати до війська.

Якщо під час огляду новобранці заявляли про наявність у них певних захворювань, які не були помітними наочно, а потребували діагностування, їх додаткове обстеження відкладалося до завершення прийому решти рекрутів щоби уникнути затримок у цьому процесі. Більш ретельного огляду хворі новобранці очікували уже під вартою.

З часом законодавча база рекрутської повинності доповнювалась і деталізувалась. Це стосувалось і вимог до лікарів, залучених до огляду рекрутів.

Зокрема, у настанові, розробленій у 1806 р. Я. Вілліє для лікарів, при прийомах рекрутів (Наставление, 1813, с. 172–196), давалися уже більш чіткі інструкції щодо діагностування захворювань, для «бракування» рекрутів. Документ містив перелік хвороб у 78 позицій, за якими визначалася непридатність до строювої служби. Вони поділялися на чотири групи: «Душевні хвороби», «Тілесні внутрішні хвороби», «Тілесні зовнішні хвороби загалом (загальні)», «Тілесні зовнішні хвороби зокрема».

Практика проведення рекрутських наборів з часом виявила різного роду зловживання при здаванні рекрутів до прийомів. Так здавачі-помічники не хотіли віддавати у військо здорових і роботящих селян. Тому траплялися випадки, коли до прийому приводили хворих і змушували їх під час огляду мовчати про свої недуги. У разі прийняття таких рекрутів до війська і виявлення хвороб уже під час служби, їх звільняли за станом здоров'я не вимагаючи заміни іншим рекрутом. Водночас задля уникнення зайвих витрат військового відомства на лікування та повернення додому хворих рекрутів, від лікарів вимагалася максимальна увага при огляді рекрутів.

З розвитком медицини в Російській імперії вносилися зміни і доповнення що передбачали оптимізацію діяльності лікарів у рекрутських присутстві-

як. Зокрема, положеннями рекрутського статуту 1831 року була передбачена участь в роботі кожного рекрутського присутствія двох лікарів. Один із них не мав бути штатним членом присутствія і мав виконувати лише дорадчу функцію. Тобто він долучався до огляду рекрутів і висловлював свою думку лише у разі коли чиновники рекрутського присутствія не погоджувалися із забракуванням рекрута штатним лікарем. До 100 позицій зріс у «настановах медичним чиновникам, що відряджаються в рекрутській присутствія для прийому рекрутів», що були окремим додатком до рекрутського статуту 1831 року, перелік захворювань (Наставление, 1833, с. 342).

Зміст рекрутських статутів 1857 і 1862 років також вказує на нововведення у справі огляду рекрутів. В обох редакціях цих статутів передбачено цілий перелік медичних інструментів які мали обов'язково бути у рекрутському (Устави, 1857, с. 67). У 1863 році доповнень зазнала остання редакція рекрутського статуту, зокрема статті 198 та 273 містили застереження від здачі хворих рекрутів для здавачів та настанови лікарями з новим переліком можливих хвороб рекрутів, який тепер складав 103 позиції.

Уявлення про кількість людей, у масштабах українських губерній Російської імперії, які під час рекрутського набору проходили процедуру медичного огляду, можна скласти зі статистичних даних. До прикладу, у 1802 році із восьми губерній, де більшість складали етнічні українці: Чернігівської, Харківської, Полтавської, Херсонської, Катеринославської Київської, Волинської та Подільської на службу до імперської армії було прийнято 12086 осіб (Журавский, 1859, с. 10). Зазвичай кількість «підставних» відповідала кількості «лобових» рекрутів, або була й більшою. Тому нескладний підрахунок представлених до рекрутських присутствій людей дає нам цифру більш ніж 24 тисячі. В масштабах 8 губерній вона видається не такою вже й великою. Але якщо до людей котрі самі переживали описані вищі емоції у рекрутських присутствіях додати їх рідних та близьких, а також тих що їм співчували, отримаємо цифру щонайменше у п'ять разів більшу, близько 120 тисяч. Тут додамо що рекрутські набори відбувалися, як правило через рік. Та у згаданий нами період імперська росія готувалися до війни із Францією, тому з 1802 по 1813 рік вони були щорічними, а у 1812 р. проводилися тричі, не враховуючи ополчення у 80 тисяч чоловік, зібраного в українських землях того ж року. 1814 рік українці пережили без набору, однак уже у 1815 він відбувся знову в усіх українських губерніях. То ж, за статистичними даними, з 1802 по 1815 з 8 українських губерній було зібрано 377 913 рекрутів (Журавский, 1859, с. 10). Щоб більш приземлено розуміти масштаби втрат молодих чоловіків за 13 років через рекрутську повинність у межах сільських та міських громад, маємо цифру у 40 чоловіків зі 100 віком від 15 до 35 років (Журавский, 1859, с. 10). Тобто у громадах, а отже й по всій Україні майже не було родин, які б не віддали близьку їм родину до московського війська. Звідси й різке негативне ставлення до московитів, та запроваджених ними порядків. Наступний етап нищення етнічної самотності українця-рекрута

починався також ще у рекрутському присутствії. При внесенні прізвищ рекрутів у прийомні розписи незвичні для російської мови прізвища замінялися іншими, як правило, за іменем батька (Устав, 1833, с. 59). Звідси й донині серед українців так багато Іванових, Петрових, Сидорових (Сидорук, 2010, с. 135).

Письменник-публіцист другої половини XIX ст. Борис Познанський, який був очевидцем рекрутських наборів, називає їх не інакше як «народобивством» (Познанський, 1889, с. 236). Моральний стан новобранця він опишував як апатію, нездатність усвідомлювати що з ним відбувається та керувати собою і порівнював зі станом дитини, яка щойно починала говорити і ходити (Познанський, 1889, с. 237). А далі командири та «дядьки» (досвідчені бували солдати), які неофіційно опікувались новобранцями, робили усе щоб вбити в них те що робило їх особистістю, а потім – переконати їх у причетності до «Великої» справи і величі імперії. Як результат – сотні тисяч людей, які ладні ціною власної особистої свободи, добробуту, здоров'я і, навіть, життя рятувати «отечество», яке постійно з кимось «справедливо» воювало за «правое дело».

Висновки. З часу запровадження наприкінці XVIII століття рекрутської повинності у Наддніпрянській Україні і до часу існування Російської імперії, її армія була засобом асиміляції українського народу. Цей процес має багато різних аспектів, але вже на початковій його стадії, в ході рекрутських наборів, можна виокремити три етапи. Перший етап нищення української ідентичності молодих українців, над якими нависала загроза рекрутського призову, було зумовлене вже самим поширенням рекрутської повинності на населення України. Її виконання призводило до гнітючого стану у всіх громадах напередодні рекрутських наборів, а особливо після їх оголошення, коли на молодих чоловіків у містах та селах починалося справжнє полювання для їх доправлення у рекрутські присутствія. Наступним, другим, етапом було їх приниження та знеособлення під час процедури медичного огляду. Третій етап винародування у рекрутському присутствії починався зі зміни українських прізвищ при внесенні у прийомні розписи. Таким чином в українських рекрутів забирали спочатку ім'я їхнього роду, а згодом – все що робило їх українцями.

Список використаних джерел і літератури:

Бармак, М. В., Луговий, Б. В. & Мацко, Н. С. (2019). *Російська військова окупація Правобережної України (друга половина XVIII – XIX ст.)*. Тернопіль: Астон, 336 с.

Бережинський, В. Г. (2004). Історичний досвід створення та функціонування органів військового управління. *Матеріали семінару «Реформування системи місцевих органів військового управління»*. Київ: Центральний науково-дослідний інститут Збройних Сил України, 26–28.

Журавский, Д. П. (1859). Статистическое обозрение расходов на военные потребности. *Военный сборник*, (12), 277–356.

Ковтун, І. О. (2015). *Рекрутська повинність в Наддніпрянській Україні (1795-1874 рр.)*: (дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 – Історія України). Переяслав-Хмельницький, 233 с.

Кучеренко Є. (2023). Ідентифікаційна невизначеність суб'єкта самопізнання в лімінальному стані. *Психологія: реальність і перспективи*: зб. наук. пр., (20). РДГУ, 99–107.

Мацко, Н. С. (2012). *Військова політика Російської імперії на Правобережній Україні (1792-1874 рр.)*: (дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 – Історія України). Тернопіль, 200 с.

Наставление служащие руководством врачам, при приеме рекрут находящимся. (1813). *Положения о рекрутах, с последовавшими после состояния онаго в дополнение и отмену узаконениями, показанными в особом описании*, (Ч. I). Санкт-Петербург: Типография военного министерства, 222 с.

Наставление медицинским чиновникам, в рекрутские присутствия к приему рекрут отряжаемым. Устав рекрутский. (1833). Свод законов Российской империи (в 15 т., Т. IV. Свод уставов о повинностях. Кн.1). Санкт-Петербург, 342–371.

О сборе в Государстве рекрут и о порядках, какие при наборах исполнять должно, также и о штрафах и наказаниях, кто, как в приеме так и в отдаче неистинною поступать будет. Генеральное учреждение. 1766 Сентября 29. (1830). *ПСЗРИ*. (Собр. 1. Т. XVII. № 12748). Санкт-Петербург.

Познанский, Б. (1889). Воспоминания о рекрутчине по прежнему порядку. *Киевская старина*, (11), 225–256.

Сидорук, С. А. (2007). Проблема рекрутської повинності мешканців Правобережної України в законодавчих і нормативних актах Повного зібрання законів Російської імперії. *Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету*: збірник за підсумками звітної наукової конференції викладачів і аспірантів, (Вип. 6, у 3 т., Т. 1). Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний університет, 8–10.

Сидорук, С. А. (2009). Соціально-правові аспекти впливу військового фактору на життя суспільства Правобережної України наприкінці XVIII в середині XIX ст. *Збірник наукових праць молодих вчених Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 43–44.

Сидорук, С. А. (2010). *Рекрутська повинність у Правобережній Україні в 1794-1874 роках*: (дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 – Історія України). Кам'янець-Подільський, 256 с.

Скрипник, А. Ю. (2016). *Російський військовий чинник у суспільно-політичному та економічному розвитку Правобережної України (1792-1865 рр.)*. Кам'янець-Подільський: Видавель ФОР Звольейко Д. Г., 612 с.

Устав рекрутский. (1833). *Свод законов Российской империи* (в 15 т. Т. IV. Свод уставов о повинностях. Кн. 1). Санкт-Петербург, 699 с.

Уставы рекрутские. (1857). *Свод законов Российской империи* (в 15 т., Т. IV. Уставы о повинностях. Кн.1). Санкт-Петербург, 1–493 [прилож].

Уставы рекрутские. (1862). *Свод уставов о повинностях*. (Кн. 1). Санкт-Петербург: Типография Второго Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии, 447 с.

Філінюк, А. Г. (2010). *Правобережна Україна наприкінці XVIII – на початку XIX століття: тенденції розвитку і соціальні трансформації*: монографія. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 728 с.

Філінюк, А. Г. & Сидорук, С. А. (2017). *Рекрутська повинність у Правобережній Україні в 1794–1874 рр.: суспільно-політичний, соціально-становий і демографічний аспекти: сучасний дискурс*: монографія. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 416 с.

Шандра, В. С. (2005). *Генерал-губернаторства в Україні: XIX – початок XX століття*. Київ: Ін-т історії України НАН України, 427 с.

References:

Barmak, M. V., Luhovyi, B. V. & Matsko, N. S. (2019). *Rosiiska viiskova okupatsiia Pravoberezhnoi Ukrainy (druha polovyna XVIII – XIX st.)* [Russian military occupation of Right-Bank Ukraine (second half of the XVIII – XIX centuries)]. Ternopil: Aston, 336 с. [in Ukrainian].

Berezhynskiy, V. H. (2004). *Istorychnyi dosvid stvorennia ta funkcionuvannia orhaniv viiskovoho upravlinnia* [Historical experience in the creation and functioning of military command and control bodies]. Materialy seminaru «Reformuvannia systemy mistsevykh orhaniv viiskovoho upravlinnia». Kyiv: Tsentr. nauk.-doslid. in-t ZSU, 26–28. [in Ukrainian].

Zhuravskiy D. P. (1859). *Statisticheskoye obozreniye raskhodov na voyennyye potrebnosti* [Statistical review of expenditures for military needs.]. *Voyennyy sbornik*, (12), 277–356. [in Russian].

Kovtun, I. O. (2015). *Rekrut-s'ka povynnist' v Naddnipyrians'koyi Ukrayini (1795-1874 rr.)* [Conscription in Dnieper Ukraine (1795-1874)]: (*Candidate's thesis*). Pereyaslav-Khmel'nyts'kyi, 233 s. [in Ukrainian].

Kucherenko, YE. (2023). *Identyfikatsiyna nevyznachenist' sub"yekta samopiznannya v liminal'nomu stani* [Identification uncertainty of the subject of self-knowledge in the liminal state]. *Psykhoholohiya: real'nist' i perspektyvy*: zb. nauk. pr., (20). RDHU, 99–107 s. [in Ukrainian].

Matsko, N. S. (2012). *Viiskova polityka Rosiiskoi imperii na Pravoberezhnii Ukraini (1792-1874 rr.)* [Military policy of the Russian Empire in the Right-Bank Ukraine (1792-1874)]: (*Candidate's thesis*). Ternopil, 200 s. [in Ukrainian].

Nastavleniye sluzhashchiye rukovodstvom vracham, pri priyeme rekrut nakhodyashchimsya [Instruction serving as a guide for doctors at the reception of recruits]. (1813). *Polozheniya o rekrutakh, s posledovavshimi posle sostoyaniya onago v dopolneniye i otmenu uzakonenyami, pokazanyimi v osobom opisanii*, (CH. I). Sankt-Peterburh: Tipografiya voyenogo ministerstva, 222 s. [in Russian].

Nastavleniye meditsinskim chinovnikam, v rekrutskiyе prisutstviya k priyemu rekrut otryazhayemyim. Ustav rekrutskiy [Instruction to medical officials, to recruitment offices for the reception of recruits. Statutes for recruits]. (1833). *Svod zakonov Rossiyskoy imperii* (Vol. IV. Svod ustavov o povinnostyakh. Kn.1). Sankt-Peterburh, 342–371. [in Russian].

O sbore v Gosudarstve rekrut i o poryadkakh, kakiye pri naborakh ispolnyat' dolzhno, takzhe i o shtrafakh i nakazaniyakh, kto, kak v priyeme tak i v otdache neistinnoyu postupat' budet. General'noye uchrezhdeniye. 1766 Sentyabrya 29 [On the collection of recruits in the State and on the procedures that must be followed during recruitment, as well as on fines and punishments for anyone who acts untrue in both the reception and the return. General Institution. 1766 September 29]. (1830). *PSZRI*. (Sobr. 1. T. XVII. № 12748). Sankt-Peterburh. [in Russian].

Poznanskiy, B. (1889). *Vospominaniya o rekrutchine po prezhnemu poryadku* [Memories of recruitment under the former order]. *Kiyevskaya starina*, (11), 225–256. [in Russian].

Sydoruk, S. A. (2007). Problema rekrutskoi povynnosti meshkantsiv Pravoberezhnoi Ukrainy v zakonodavchykh i normatyvnykh aktakh Povnoho zibrannia zakoniv Rosiiskoi imperii [The Problem of Recruitment of Residents of the Right-Bank Ukraine in Legislative and Regulatory Acts of the Complete Collection of Laws of the Russian Empire]. *Naukovi pratsi Kamianets-Podilskoho derzhavnogo universytetu: zb. za pidsumkamy zvit. nauk. konf. vykladachiv i aspirantiv*, (Vyp. 6, Vol. 1). Kamianets-Podilskiy: Kamianets-Podil. derzh. un-t, 8–10. [in Ukrainian].

Sydoruk, S. A. (2009). Sotsialno-pravovi aspekty vplyvu viiskovoho faktoru na zhyttia suspilstva Pravoberezhnoi Ukrainy naprykintsi XVIII – v seredyni XIX st. [Socio-legal aspects of the influence of the military factor on the life of the society of Right Bank Ukraine at the end of the XVIII – in the middle of the XIX century.]. *Zbirnyk naukovykh prats molydykh vchenykh Kamianets-Podilskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Ohienka*. Kamianets-Podilskiy: Kamianets-Podil. nats. un-t im. I. Ohienka, 43–44. [in Ukrainian].

Sydoruk, S. A. (2010). *Rekrut-s'ka povynnist' u Pravoberezhnii Ukraini v 1794-1874 rokakh* [Recruitment Duty in Right-Bank Ukraine in 1794-1874]: (Candidate's thesis). Kamianets-Podilskiy, 256 s. [in Ukrainian].

Skrypnyk, A. Yu. (2016). *Rosiiskiy viiskoviy chynnyk u suspilno-politychnomu ta ekonomichnomu rozvytku Pravoberezhnoi Ukrainy (1792-1865 rr.)* [The Russian military factor in the socio-political and economic development of Right-Bank Ukraine (1792-1865)]. Kamianets-Podilskiy: Zvoleiko D. H., 612 s. [in Ukrainian].

Ustav rekrutskiy [Statute of Recruitment]. (1833). *Svod zakonov Rossiyskoy imperii* (Vol. ÍV. Svod ustavov o povinnostyakh. Kn.1). Sankt-Peterburh, 699 s. [in Russian].

Ustavy rekrutskiy [Statutes of recruits]. (1857). *Svod zakonov Rossiyskoy imperii* (Vol. ÍV. Ustavy o povinnostyakh. Kn.1). Sankt-Peterburh, 1–493 [prilozh]. [in Russian].

Ustavy rekrutskiy [Statutes of recruits]. (1862). *Svod ustavov o povinnostyakh* (Kn. 1). Sankt-Peterburh: Tipografiya Vtorogo Otdeleniya Sobstvennoy Yego Imperatorskogo Velichestva Kantselyarii, 447 s. [in Russian].

Filiniuk, A. H. (2010). *Pravoberezhna Ukraina naprykintsi XVIII – na pochatku XIX stolittia: tendentsii rozvytku i sotsialni transformatsii* [Right-bank Ukraine at the end of the XVIII – the beginning of the XIX century: development trends and social transformations]; monohraf. Kamianets-Podilskiy: Aksioma, 728 s. [in Ukrainian].

Filiniuk, A. H. & Sydoruk, S. A. (2017). *Rekrutaska povynnist u Pravoberezhnii Ukraini v 1794-1874 rr.: suspilno-politychnyi, sotsialno-stanoviy i demohrafi chnyi aspekty: suchasnyi dyskurs* [Recruitment duty in Right-Bank Ukraine in 1794-1874: socio-political, social and demographic aspects: a contemporary discourse]; monohraf. Kamianets-Podilskiy: Aksioma, 416 s. [in Ukrainian].

Shandra, V. S. (2005). *General-hubernatorstva v Ukraini: XIX – pochatok XX stolittia* [Governor-Generals in Ukraine: XIX – early XX centuries]. Kyiv: In-t ist. Ukrainy NAN Ukrainy, 427 s. [in Ukrainian].

Отримано: 10.08.2024